

Олег Хома (Вінниця)

ESPRIT DE GÉOMÉTRIE В ПАСКАЛЯ

В *Думках* Паскаль формулює декілька типологій людських *esprits*, дві з яких (у фр. 511 і 512) стосуються поняття «геометричного розуму» [*esprit de géométrie*]. У фр. 511 геометричний розум порівнюється з т.зв. «правильним розумом» [*esprit de justesse*], у фр. 512 – з «витонченим розумом» [*esprit de finesse*].

У першому випадку геометричний розум визначено як такий, що «здатен осягнути велике число принципів, не плутаючи їх» і відрізнено від розуму «правильного», який «жваво і глибоко проникає у висновки» з небагатьох принципів. Обидва ці різновиди утворені домінуванням окремих розумових рис: «Один – це сила і непомильність розуму. Другий – широта засягу розуму. Однак один може легко обійтись без другого, розум може бути сильним і вузьким, а може бути широким і слабким». Правильний розум, «спроможний легко і аж до основи проникнути у невелику кількість принципів, проте неспроможний бодай трохи проникнути в речі, що обіймають багато принципів» Паскаль вважає відмінною рисою природознавців, що аналізують фізичні явища, а не абстрактні принципи.

Натомість у фр. 512 геометричний розум вказує не так на «широту засягу», як на послуговування лише очевидними принципами і послідовне розмірковування. Водночас «витончений розум» має деякі риси, спільні з *ingenium*’ом Віко, його «принципи [...] перебувають у повсякденному вжитку і в усіх на очах. [...] адже принципи [тут] такі тонкі й такі численні, що майже неможливо, аби якийсь не втік. Однак недогляд [навіть] одного принципу веде до заблуду; тому треба мати зір дуже чіткий, аби бачити всі принципи, та ще й правильний розум [*esprit juste*], аби не міркувати хибно з принципів [уже] відомих». Відтак, цей різновид розуму спирається передовсім на «добрий зір» [*bonne vue*], тобто проникливість.

Геометричний розум фр. 512 звернений на «принципи відчутні, але далекі від повсякденного вжитку, так що, з незвички, важко повертати голову в цей бік: але тільки-но повернете, принципи ці видно повністю; і треба мати ро-

зум зовсім хибний [faux], аби зле розмірковувати, спираючись на ці принципи, настільки помітні [gros], що їм майже неможливо втекти від нас». Отже термін «геометричний розум» у кожному з фрагментів вказує на особні поняття. Однак відмінність Паскаля від Віко у тому, що обидва різновиди розуму він розглядає у фр. 512 як недосконалі у своїй особності, як взаємодоповнювальні перспективи:

Отож, усі геометри були б витонченими, якби мали добрий зір, адже вони не розмірковують хибно, коли спираються на принципи, які знають. Та й витончені розуми були б геометрами, якби могли наламати око до незвичних принципів геометрії.

А що деякі витончені розуми не є геометрами, то це тому, що вони зовсім не можуть обернутися до принципів геометрії, геометри ж тому не витончені, що не бачать того, що в них перед очима, і, призвичасні до виразних і помітних геометричних принципів та звиклі розмірковувати лише після того, як свої принципи добре побачили й опанували, вони губляться в речах, пов'язаних із витонченістю, принципи яких не вдається опанувати в такий спосіб. Ми заледве їх бачимо, радше відчуваємо, ніж бачимо, і нам неймовірно важко дати відчуті їх тим, хто не відчуває їх з них самих. Це речі такі витончені [délicates] й такі численні, що треба вельми тонке і виразне відчуття, аби їх відчуті і судити про них непомильно [droit] і правильно згідно з цим відчуттям, найчастіше не маючи змоги довести їх по порядку, як у геометрії, оскільки ми не посідаємо їхніх принципів у відповідний спосіб і оскільки це було б починання без кінця-краю. Треба одразу побачити річ, охопити її одним-єдиним поглядом, а не послідовним розміркуванням, принаймні до певного ступеня. Тому так рідко, щоби геометри були витонченими, а витончені – геометрами, адже геометри хочуть трактувати у геометричний спосіб ті речі, що вимагають витонченості, а відтак виглядають смішними, бо хочуть починати з визначень, а потім із принципів, та це не є властивим способом діяти в такого роду розмірковуванні. Це не означає, що розум тут не вдається до розмірковувань, але він робить це мовчазно, природно і без жодного мистецтва. Бо виразити цього не може ніхто з людей, а відповідне відчуття властиве не багатьом. Розуми ж витончені, навпаки, призвичасні таким-от чином судити з першого погляду, вельми дивуються, коли їм пропонують теореми, у яких вони нічого не розуміють і, щоби проникнути в які, їм треба пройти через визначення і принципи настільки сухі [stériles] й настільки для них незвичні, коли йдеться про такий докладний їх розгляд, що це викликає у них нудьгу і відразу. [...]

Отже в геометрів, що є лише геометрами, розум непомильний, але за умови, що їм добре все пояснять за допомогою визначень і принципів, інакше вони припускаються хиби і робляться нестерпними, бо є непомильними лише щодо добре роз'яснених принципів.

Витончені ж, що є лише витонченими, не можуть дотерпіти, аби зійти до найперших принципів речей спекулятивних і схоплюваних виображенням – принципів, ніколи не бачених ними у світі й ніде не вживаних.

Геометричний розум з фр. 512 досить близький до Декартового поняття *ingenium mathematicum*, що вказує на природний хист до математики, який може бути істотно розвинутий наполегливим вправлінням. Цей термін єдиний раз фігурує в Декартових текстах, а саме у *Бесіди з Ф. Бурманом*, що мала місце 16 квітня 1648 р. у Ермонті (див. Descartes, 1981, р. 140–145). Декарт визначає математику як науку, що привчає нас до неспростовного висновування:

Математика справді призвичаює нас розпізнавати [*agnoscendere*] істину, бо у ній зустрічаємо правильність раціональних розмірковувань, якої не знайти деінде. Варто одного разу призвичаїти свій розум до математичних раціональних розмірковувань, і він здобуде здібність знаходити також й інші істини, адже раціональне розмірковування скрізь єдине і собі тотожне [*una et eadem*]. Якщо ж хтось, маючи математично обдарований розум, не успішний у царині фізики і подібних до неї, то це не від якогось ганджу раціональних розмірковувань, а від потрактовування математичних питань, та й усіх інших, шляхом не раціонального розмірковування, а виображування; а позаяк у фізиці виображуванню місця немає, то звідси і їхня неуспішність в ній.

Ibid, p. 142

Стосовно ж здатності Паскалевого геометричного розуму «осягати велике число принципів, не плутаючи їх», то вона вельми схожа на Декартове вчення про дедукцію і тонкочуйність, які забезпечують здатність розуму швидко переходити від одних висновків до інших *per continuum et nullibi interruptum cogitationis motum singula perspicue intuentis* (через постійний і суцільно нерозривний рух думки, що проникливо прозирає кожен окремий предмет) (Reg. III, AT, t. X, p. 369: 24-26). Див. вставку А, § b.

БІБЛІОГРАФІЯ

ПАСКАЛЬ Блез *Думки*, перекл. А. Перепаді й О. Хоми, Київ, Дух і Літера, 2009.

DESCARTES René L'Entretien avec Burman, éd. J.-M. Beyssade, PUF, 1981.

Descartes René *Œuvres*, éd. Ch. Adam et P. Tannery, Vrin, 11 vol., 1996 (у тексті посилання AT).

Oleg Khoma

Pascal's term esprit de géométrie

There had been presented the differences in meaning, of the term *esprit de géométrie* as used by Pascal in fr. 511 and 512 (numerated by L. Lafyum) of his "Thoughts". It had been proved that in fr. 512 the term *esprit de finesse* is close in meaning to creative *ingenium* as used by Vico, and *esprit de géométrie* – to Descartes's *ingenium mathematicum*. Besides that, Pascal's *esprit de géométrie*, capable to simultaneously comprehend large amount of principles without mixing them, is obviously close to the Descartes's studies on deduction and *sagacitas*, which appears in *Regulae ad directionem ingenii* (rule III).

Oleg Khoma, *Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy of Vinnytsia National Technical University*

Олег Хома, *доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Вінницького національного технічного університету*
